

coordonator
VASILE BOARI

Vasile Boari este licențiat în filosofie (1978) și Filosofie Politică (1979) la Universității Babeș-Bolyai din Cluj-Napoca. Fondator și profesor de Filosofie Politică și Administrative, în perioada 1998-2002. În prezent este profesor de Filosofie Politică și Administrative în cadrul Școlii doctorale de Științe Politice și ale Comunicării și UBB. Este autorul volumelor *Diada și raportul conștiința morală-conștiința politică. O perspectivă filosofică* (1987), *Identitatea și condițiile morale a cetății* (1991), *Noua Europă în căutarea identității* (2009), *Filosofie și politică* (2009), *Creștinism și politică* (2015), precum și a numeroase studii și eseurilor de filosofie politică și morală și de filosofie culturală și religioasă. A beneficiat de stagii de cercetare și specializare la Universitatea Liberă din Bruxelles, Universitatea de Stat din Pittsburgh și Universitatea Californiei din Berkeley (USA). Este director fondator al revistelor EAST și EUROPOLIS și fondatorul seriei de Studii Politice din cadrul Editurii Presa Universitară Clujeană. A fondat și condus, în calitate de director, Centrul de Analiză Politică și Institutul de Studii Globale din cadrul Universității Babeș-Bolyai. A coordonat traducerea *Tratatului de Etică* (Poliron, 2006) precum și volumele: *Cine sînt românii? Perspective asupra identității naționale* (2009), *Identitatea românească în context european* (2009), *Revoluția identității naționale* (2010), *Weighing Differences - Romanians Identity in the Wider European Context* (2014), *Religion and Politics in the 21st Century* (2013). La Editura Institutul European a coordonat volumele: *România după douăzeci de ani* (2010), *Intellectualii și Puterea* (2012), *Religie și politică* (2015), *Armonie și conflict intercultural în Banat și Transilvania* (în colaborare cu M. Spanosu, 2014).

CINE SUNT ROMÂNII?
PERSPECTIVE ASUPRA IDENTITĂȚII NAȚIONALE

Ioan-Aurel Pop este licențiat în istorie la Universitatea Babeș-Bolyai, promoția 1979, și din anul 1989, este profesor de Istorie Modernă în cadrul Departamentului de Istorie Modernă la Universitatea Babeș-Bolyai. Este profesor de Istorie Modernă la Universitatea Babeș-Bolyai și profesor de Istorie Modernă la Universitatea Babeș-Bolyai. Este autorul a peste 500 articole științifice și conferințe în țară și străinătate, fiind recompensat cu mai multe premii, dintre care Premiul „George Barițiu” al Academiei Române (1991). Este Doctor Honoris Causa al Universităților din: Alba Iulia, Timișoara, Oradea, Cahul, Galați, Sibiu, Târgu Mureș ș.a. și membru al Academiei Europene de Științe și Arte din Salzburg (Austria), membru al Academiei Europene de Științe, Arte și Letere din Paris, membru al Academiei Naționale Virgiliana din Mantova (Italia). Este autorul volumelor *Din mîinile vlahilor schismatici. - Români și puterea în Regatul Ungariei medievale (secolele XIII-XIV); Cultura, Diffusion and Religious Reformation in Sixteenth-Century Transylvania - How the Jesuits Deal with the Orthodoxy and Catholics Ideas; De monarchia Votachorum schismaticorum. - Romanians and Power in the Medieval Kingdom of Hungary The Thirteenth and Fourteenth Centuries; Biserica, societate și cultură în Transilvania secolului al XVI-lea - între accepțiune și arhiclerie.*

Toader Nicoară este licențiat al Facultății de Istorie și Filozofie din cadrul Universității Babeș-Bolyai, promoția 1981. A făcut doctoratul în colaborare UBB Cluj-Napoca – INALCO, Paris (1987-1988). În prezent este profesor la Universitatea Babeș-Bolyai, Facultatea de Istorie și Filosofie, Departamentul de Istorie Modernă. Este specialist în istoria modernă a României, istoria organizațiilor colective, antropologia izioncă. Profesor invitat (visiting professor) la Universitate Paris 13, Val-de-Marne, France (2006, 2001). A fost decan al Facultății de Istorie și Filosofie, timp de două mandate, prorector al Universității Babeș-Bolyai (2008-2012) și director al Școlii doctorale Științe, Civilizație, Cultură (2006-2017). Din 2017 este și Rectorul Universității „Constantin Brâncuși” din Târgu Jiu. A beneficiat de stagii de cercetare la Universitatea din Nottingham (UK), Universitatea Liberă din Bruxelles (Belgia), INALCO (Paris) și Universitatea din Nantes (Franța). Este autor a numeroase studii și articole, dintre care remarcăm: *Société ritale et mentalités collectives en Transylvanie à l'époque moderne (1600-1800)*, Hermathena, 2002, *Clio în orizontul milenarului cel. Incursiuni în istoriografia sec. XX*, Cluj-Napoca, Accent, 2002-2008, *Sentimentul de comunitate în societatea românească la începutul modernității (1600-1830)*, Cluj-Napoca, PUC/Accent, ed. I-a, 2002; ed. a II-a, 2008, *Antropologie istorică*, Cluj-Napoca, Accent, seria I-a, și a II-a, 2012, 2016; ed. a III-a, 2018. Este redactor-șef și editor al revistei „Gazete de Antropologie Istorică”, Cluj-Napoca, 2019.

NOTE DESPRE AUTORI	5
NOTĂ ASUPRA EDIȚIEI	19
CUVÂNT-ÎNAINTE.....	21
VASILE BOARI, Cine sunt românii? Introducere	23
I. PERSPECTIVE ISTORICO-GEOGRAFICE.....	49
IOAN-AUREL POP, Istoria și semnificația numelor de român/valah și România/Valahia.....	51
TOADER NICOARĂ, Cum s-a făcut România Mare?	66
PAUL E. MICHELSON, Identitatea națională românească și specificul național. A fi sau a nu fi: mai este aceasta întrebarea?.....	95
NICOLAE ENCIU, Românii din Basarabia. O perspectivă geoistorică asupra identității naționale a românilor din Moldova de Est (de la inventarea termenului „Basarabia” până la crearea RSS Moldovenești)	102
POMPEI COCEAN, Teritoriul și identitatea națională la români	131
II. PERSPECTIVE ETNO-PSIHOLOGICE	145
ALIN GAVRELIUC, Un secol de unire: între rupturi social-istorice și continuități valorice sau atitudinale ...	147
MICTAT A. GĂRLAN, Imagini etnoculturale interne și externe despre psihologia poporului român.....	166
DANIEL DAVID, Cine sunt românii din punct de vedere psihocultural? Despre profilul psihologic al românilor	193
LUMINIȚA IACOB, Poziționări atitudinale față de Marea Unire și România Interbelică din perspectiva reprezentărilor sociale. Cine suntem?	206
ȘTEFAN BORBÉLY, Românii – contribuții la identitarul psihologic	232
LAVINIA BETEA, Forme și tehnici de construcție a „românității” în memoria și gândirea socială din cea de-a doua jumătate a secolului XX. Studiu de caz: Unirea din 1918 în istoriografia comunistă	241
III. PERSPECTIVE ECONOMICE	251
DANIEL DĂIANU, BOGDAN MURGESCU, Încotro se îndreaptă capitalismul românesc	253
GEORGE ȘTEFAN, CLARA VOLINTIRU, CRISTIAN PĂUN ȘI FLORINA PINZARU, Economia României – tendințe actuale și elemente distinctive	274
DANIEL DĂIANU, Dezvoltarea economică cere să folosești și „să învingi” piețele!	290
IV. PERSPECTIVE SPIRITUAL-RELIGIOASE	295
DANIEL BARBU, Ortodoxie, cultură comună și capital spiritual	297
MIREL BĂNICĂ, VINTILĂ MIHĂILESCU, Secularizarea, un „decalaj” religios al societății noastre? Cazul Bisericii Ortodoxe Române	317
IOAN-VASILE LEB, Ortodoxia românească în contextul europenizării și al globalizării	338
CIPRIAN GHIȘA, Biserica Unită cu Roma. Greco-catolicii din România.....	344
DĂNUȚ MĂNĂSTIREANU, Identitatea evanghelicilor români: rădăcini, actualitate, perspective.....	356
V. PERSPECTIVE POLITICO-JURIDICE ȘI MORALE.....	387
VIRGIL CIOMOȘ, Revoluția la români. Nașterea unei națiuni	389
ION BULEI, Elita politică modernă a românilor. Câteva puncte de vedere	395
ANGELA BANCIU, Constituție și identitate la români.....	404
SORIN LIVIU DAMEAN, Rolul monarhiei în istoria modernă a românilor și impactul asupra identității naționale	429
ADRIAN-PAUL ILIESCU, Întârzierea morală.....	456
VI. PERSPECTIVE CULTURAL-LINGVISTICE	477
IRINA PETRAȘ, Eminescu, începutul continuu.....	479
IOANA BOT, Eminescu, poetul naționalist, poetul național: câteva repere istorice și o actualizare a dezbaterii.....	493
SORIN LORY BULIGA, Brâncuși – între tradiție și universalitate.....	500
CORNEL ȚĂRANU, George Enescu: românitate și universalitate.....	521
VASILE MUSCĂ, Lucian Blaga și un nou început al filosofiei.....	529
MARTA PETREU, Eliade, Sebastian, Ionescu, Cioran, „copiii din flori” ai României interbelice.....	539

MIRCEA MARTIN, „Complexele” literaturii române	545
ADRIAN TUDURĂCHI, „Geniul limbii române”. Biografia unui mit fondator (1828-1938)	562
SORIN ADAM MATEI, Intelectualul modern român între gnoză și grandomanie	574
VII. MITOLOGIE ȘI CULTURĂ POPULARĂ	583
RODICA BRAD, <i>Miorița și Meșterul Manole</i> , mituri esențiale ale românilor	585
NICOLAE PANEA, Noi, cei de ieri, despre noi, cei de azi	594
ARIANA GUGA, România și Salvatorii ei: trei momente între mit și realitate	606
VIII. SATUL ROMÂNESC CA ELEMENT IDENTITAR	627
BARBU ȘTEFĂNESCU, Satul ca element al identității românești	629
MIHAI MACI, Tristețea satului românesc	634
IX. MINORITĂȚILE	641
LADISLAU GYÉMÁNT, Românii și evreii. Impactul asupra identității	643
KONRAD GÜNDISCH, Etnicii germani din România și Basarabia	663
LUCIAN NASTASĂ-KOVÁCS, Centenarul maghiarilor din România	676
PETRE MATEI, Romii din România în perioada interbelică. Percepții naționaliste	690
X. ROMÂNII ȘI EUROPA	701
IOAN-AUREL POP, Străinii despre români: identitatea românilor în Europa, la confluența Occidentului latin cu Orientul bizantin	703
CAIUS DOBRESCU, De la marginalitate la excentricitate. Politici de euroinsolitare a identității românești	729
XI. DIALOGURI DESPRE ROMÂNIA	737
Vasile Boari în dialog cu istoricul Lucian Boia	739
Vasile Boari în dialog cu profesorul Virgil Nemoianu	757
Vasile Boari în dialog cu profesorul Mihai I. Spăriosu	762
Vasile Boari în dialog cu profesorul Iosif Țon	768
Magda Grădinaru în dialog cu psihanalistul Ion Vianu	780
Magda Grădinaru în dialog cu scriitorul Norman Manea	783
Cătălin Ștefănescu în dialog cu jurnalistul Charlie Ottley	786

Istoria și semnificația numelor de român/valah și România/Valahia¹

Introducere

Numele popoarelor și ale statelor au o semnificație aparte, poartă în ele o întreagă istorie, vin din trecut și privesc spre viitor. Despre trecutul poporului român și al României se scriu adesea lucruri de mare profunzime, dar și texte grav distorsionate, justificabile, până la un punct, de marasmul comunist, de impunerea în acei ani a unei viziuni artificiale, controlate de puterea totalitară. Se remarcă aici clișeele (erorile) propagandistice prin care românii erau declarați eterni, vechi de mii de ani, glorioși și imaculați etc., clișee care au determinat reacții vehemente, multe disproportionale. Unele dintre neadevărurile ivite recent se altoiesc și pe faima proastă a unei mici părți a diasporei noastre rătăcitoare și, adesea, prea prezente și gălăgioase. Astăzi dezorientarea este sau pare să fie mai mare ca oricând. Uneori se afirmă, prin varii mijloace, că românii nu au practic istorie, că sunt recent formați, că au avut dinastie cumană, că sunt romi sau, dimpotrivă, că sunt pelasgi ori daci curați, creștini de dinainte de Hristos, vorbitori de latină înainte de romani etc. Alții, istorici de meserie, susțin că suntem un popor relativ nou, născut din valahi (vlahi), că avem un stat abia din secolul al XIX-lea și monarhie abia de prin 1866, că nu dispunem, prin urmare, de experiență istorică și nici de spirit și exercițiu de tip democratic. Oscilațiile acestea, între a fi „cei mai glorioși din lume” și a fi „omuleți patibulari”, „turmă”, pătrunși de o „puturoșenie abisală”, sunt deconcertante pentru martorii străini onești și dornici de adevăr; pentru mulți dintre români, ele sunt sursă de neîncredere și de dezamăgire ori chiar, asociate cu alte dificultăți, motiv de negare a propriei identități. Defăimarea pare uneori de-a dreptul sistematică, dusă cu intenția de a o cultiva și perpetua pe fondul unei confuzii voite, întreținute de către anumiți „formatori de opinie” care pun pe același plan cercetarea istorică autentică și eseul, mărturiile extrase din izvoare și panseurile fanteziste, adevărurile despre trecut și imaginația exacerbată de felurite frustrări individuale. Această confuzie dintre rezultatele cercetărilor de specialitate și produsele impresiilor personale „naște monștri”.

Necunoașterea și nesiguranța, erorile și legende persistă și în legătură cu numele pe care le poartă românii și țara (țările) lor. Pentru majoritatea românilor și mai ales pentru specialiști, chestiunea este pe deplin lămurită, iar reluarea sa poate să pară de prisos. Se va vedea că nu este, din păcate, așa și că, prin urmare, anumite precizări devin necesare. Numele unui popor și numele unui stat sunt uneori aproape la fel de importante ca existența propriu-zisă a poporului respectiv și a statului în cauză. Este de remarcat cazul recent al unui stat din sud-estul Europei („Fosta Republică Iugoslavă a Macedoniei”) care poartă încă un nume provizoriu, datorită discordanței dintre soluția politică internă și decizia organismelor internaționale.² În aceeași categorie se înscrie și decizia de adoptare a numelui general de „rom” pentru un popor fără stat propriu, dar răspândit în multe țări europene. Numele de acest fel ajung să facă parte din identitatea etnică, națională și statală și, de cele mai multe ori, tacit sau manifest, modelează destinul purtătorilor lor. (Pearson-Evans; Leahy, 2007; Chavez, 2009; Bös; Hebel, 2010).

Nici românii și România nu au făcut excepție de la aceasta, în sensul că numele a modelat destinul acestor realități, le-a trasat o anumită traiectorie istorică. Chestiunea numelui românilor a fost reluată în ultimii ani, deopotrivă de către specialiști și amatori, din mai multe puncte de vedere, între care și cel al asemănării dintre etnonimele de „român” și „rom”. Evoluțiile referitoare la etnicitate sunt astăzi deosebit de complexe, cu precădere dacă sunt analizate din perspectiva dublă a destrămării unor state multinaționale, pe de o parte, și a construcției identității europene, pe de altă parte (Metzeltin; Wallmann, 2010). Pentru români, mai ales pentru intelectualii români,

¹ Discurs de recepție rostit la 29 mai 2013 în ședința publică cu răspunsul Academicianului Dan Berindei, Editura Academiei, București, 2013, pp. 5-29.

² Despre unele implicații contemporane ale etnicității, inclusiv în România, vezi: Cay Lienau, Ludwig Steindorff (ed.): *Ethnizität, Identität und Nationalität in Südosteuropa*, München, 2000 (Südosteuropa-Studien 64); Josef Sallanz: *Bedeutungswandel von Ethnizität unter dem Einfluss von Globalisierung. Die rumänische Dobruđa als Beispiel*, Potsdam, 2007; Wilfried Heller (ed.): *Ethnizität in der Globalisierung. Zum Bedeutungswandel ethnischer Kategorien in Transformationsländern Südosteuropas*, München, 2007; Corina Anderl-Motea: *Ethnizität – Raum, Funktion und Bedeutungswandel. Sozialgeographische und kulturanthropologische Erkundungen zum Verhältnis von Ethnizität und Raum im Transformationsprozess anhand von Beispielen aus Rumänien*, Potsdam, 2007.

lucrurile sunt cunoscute și pot să pară redundante, dar pentru străini, inclusiv pentru unii specialiști străini, multe aspecte sunt neclare și pot necesita precizări.

Dualitatea numelor de *valah* și *român* în context istoric general

România există, între granițele sale actuale și din punct de vedere al dreptului internațional, de la 1946-1947, când Conferința de Pace de la Paris a consfințit situația postbelică.³ Însă România contemporană – denumită atunci și „România Mare” – s-a format în anul 1918, când Vechiului Regat i s-au alăturat Basarabia (la 27 martie/9 aprilie), Bucovina (la 15/28 noiembrie), Transilvania, Banatul, Crișana și Maramureșul (la 18 noiembrie/1 decembrie). Această Românie de după Primul Război Mondial a fost recunoscută pe plan internațional în anii 1919-1920, prin cealaltă Conferință de Pace de la Paris. România, ca nucleu al statului modern, s-a constituit însă în intervalul 1859-1866, în timpul domniei lui Alexandru Ioan Cuza și la începutul domniei principelui Carol de Hohenzollern. Numele de *România* (în forma specifică, cu vocalele „o” și „â”) s-a folosit pentru prima oară în mod oficial (în documente de stat) cam tot atunci (1862-1866), pentru teritoriul rezultat din unirea Țării Românești (Oltenia și Muntenia, fără Dobrogea) și Moldovei (partea central-apuseană – cu zona de la nordul Gurilor Dunării –, fără Bucovina și fără cea mai mare parte din Basarabia). Constituția de la 1866 a consacrat statornic numele de *România*, pe care cucerirea, proclamarea și recunoașterea independenței absolute (însoțite de alăturarea Dobrogei la statul român), ca și instaurarea regatului (evenimente petrecute între anii 1877 și 1881), l-au impus definitiv. În mediile străine însă, pentru încă o vreme, s-a mai apelat la numele de *Valahia* și la acela de *valahi*, cu variantele lor din diferitele limbi. De altminteri, foarte mulți oameni au uitat, iar alții nu au știut niciodată că, până târziu, în secolul al XIX-lea, ceea ce românii numeau generic „Țara Românească” era pentru orice străin „Valahia” (cu diferite variante de scriere și pronunțare).

Datorită acestei constituiri târzii a statului român modern și impunerii denumirii oficiale de *România* abia în a doua parte a secolului al XIX-lea, mulți autori străini au rămas derutați în legătură cu dualitatea numelor de *Valahia-România* și de *valah-român*. Mirarea s-a datorat în mare parte evoluției specifice și ignoranței – cine se interesa atunci de soarta istorică a unui mărunt popor „de la porțile Orientului”, când erau atâtea probleme spectaculoase, legate de țări importante, precum Germania, de Franța sau de Italia? –, dar și unor știri mediate și viciate, sosite prin intermediari interesați ori nepricepuți.

S-a spus și s-a scris adesea că numele de *România* a fost „inventat” sau folosit pentru prima oară de către un autor grec, Daniil Dimitrie Philippide, pe la 1816, când el publica la Leipzig lucrările *Istoria României* și *Geografia României*, referindu-se, în linii mari, la spațiul vechii Dacii traiane.⁴ Unii au crezut sincer și mai cred că toponimul de *România* a apărut realmente *ex nihilo* la începutul secolului al XIX-lea, din rațiuni politice artificiale și în spirit naționalist modern. În legătură cu această convingere se află și o alta, curentă și acum în anumite zone ale spiritualității europene: valahii au fost o populație difuză, disparată și neprecizată în Evul Mediu, cu mai multe ramuri și componente; dintre anumiți valahi, s-ar fi format în epoca modernă, odată cu națiunile de tip modern, românii. Cu alte cuvinte, *valahii* și *românii* ar fi două popoare (etnii) predominant romanice, aflate în succesiune: întâi ar fi fost vlahii și apoi românii. Impunerea unor asemenea idei tendențioase, cu substrat politic, legate de diferențele dintre vlahi/valahi și volohi sau dintre moldoveni și români, fără nicio bază științifică, s-a făcut, în mare măsură, datorită propagandei rusești și apoi sovietice, însușite și perpetuate până astăzi în anumite cercuri.

Românii de rând nu și-au pus niciodată, în trecut, problema dualității vlah – român sau a altor nume, fiindcă nu au cunoscut decât relativ recent existența etnonimului *vlah* ori a numelui de *Valahia*. Iar pentru elitele românești lucrurile erau clare de mult timp, din moment ce istoricul și omul politic Miron Costin putea scrie încă în secolul al XVII-lea: „Și acestea – nu toate denumirile, <ci> numai unele dintre ele – le-am însemnat, pentru înțelegerea mai ușoară a denumirilor neamului și altor țări, Moldovei și Țării Muntenesti și românilor din Ardeal. Așa și pentru neamul acesta, de care scriem, din țările acestea, numele său drept și mai vechi este *român*, adecă râmlean, de la Roma. Acest nume <vine> de la descălecatul lor de la Traian, și cât au trăit <românii>, până la pustiirea lor de pe aceste locuri <deschise> și cât au trăit în munți, în Maramureș și pe Olt, tot acest nume l-au ținut și îl țin până astăzi, și încă mai bine muntenii decât

³ Pentru evoluția istorică generală a românilor, vezi Ioan-Aurel Pop: *Romanians and Romania: a Brief History*, New York, 1999.

⁴ De altminteri, denumirea exactă folosită de D. D. Philippide nu este *România*, ci *Rumunia*, în acord cu specificul limbii grecești. Vezi Vasile Arvinte: *Român, românesc, România. Studiu filologic*, București 1983, pp. 28-34.

moldovenii, că ei și acum zic Țara Rumânească, ca și *românii* cei din Ardeal. Iar străinii și țările împrejur le-au pus acest nume de *vlah*, de la *vloh*, cum s-a mai pomenit, <iar> aceste nume de *valaos*, *valascos*, *olah*, *voloshin* tot de străini sunt puse, de la Italia, căreia îi zic *Vloh*. Apoi, mai târziu, turcii, de la numele domnului care a închinat țara întâi la turci, ne zic *bogdani*⁵, <iar> muntenilor *caravlah*, grecii ne zic *bogdanovlah*, muntenilor – *vlahos*. Iar acest nume, *moldovan*, este de la apa Moldovei, după al doilea descălecat al acestei țări, de la Dragoș vodă.⁶ Și muntenilor, ori cei de pe munte – *munteni*, ori cei de pe Olt – *olteni*, că leșii⁷ așa le zic *molteani*. Deși și prin istorii, și în graiul străinilor, și între ei înșiși, cu vremurile, cu veacurile, cu înnoirile, <românii> au și dobândesc și alte nume, doar acela care este numele vechi stă întemeiat și înrădăcinat, <adică> *rumân*, cum vedem. Că, măcar că ne chemăm acum moldoveni, dar nu întrebăm: „știi moldovenește?”, ci „știi rumânește?”, adică râmlenește; puțin nu este ca *știs romanite*, pe limba latină. Stă, dar, numele cel vechi ca un temel neclătinat, deși adaugă ori vremile îndelungate, ori străinii adaugă și alte nume, însă cel ce-i rădăcină nu se mută. Și așa este și acestor țări, și țării noastre, Moldovei, și Țării Muntenesti: numele cel drept din moși-strămoși este *rumân*, cum își cheamă și acum locuitorii din țările ungurești, și muntenii țara lor și cum scriu și răspund cu graiul: *Țara Rumânească* (Costin, 1967, pp. 156-157). Astfel, Miron Costin lămurește în chip destul de clar existența numelor generale de români și vlahi, a altor denumiri regionale și locale (*bogdani*, *moldoveni*, *munteni*, *olteni*), precum și a numelui de *Țara Rumânească*. Cum se vede, învățatul boier moldovean folosește alternativ numele de *rumân* și *român*, ele reprezentând pentru el exact același lucru. El știe că românii au multe denumiri locale, regionale, după provinciile și „țările” în care locuiesc, dar și o denumire etnică generală, cu o formă principală internă (*rumân* ori *român*) și una externă (*vlah*).

În același sens au scris apoi Dimitrie Cantemir și savanții curentului cultural iluminist numit Școala Ardeleană. Firește, în paralel, au apărut și alte explicații, multe fanteziste sau răuvoitoare, în legătură cu denumirile etnice legate de români, fapt perfect normal și întâlnit și în istoria altor popoare. Demolarea teoriei diferenței dintre valahi și români s-a făcut, în chip științific modern în istoriografia română, în secolul al XIX-lea și a continuat cu o foarte serioasă teoretizare în secolul trecut, prin lucrările lui Nicolae Iorga (Iorga, 1924, pp. 35-50), Gheorghe I. Brătianu (Brătianu, 1998, pp. 60-64), Șerban Papacostea (Papacostea, 1965, pp. 15-24), Adolf Armbruster (Armbruster, 1993, pp. 17-51), Vasile Arvinte (Arvinte, 1983), Eugen Stănescu (Stănescu, 1964, pp. 967-1000), Ștefan Ștefănescu (Ștefănescu, 1981, pp. 77-84), Stelian Brezeanu (Brezeanu, 2002) și ale altora (Pop, 1998, pp. 8-13). Cu alte cuvinte, s-a demonstrat, pe temeiul izvoarelor, că românii, încă din Evul Mediu, au avut, în general, două nume, unul dat lor de străini (rezultat al alterității, al contactului cu „celălalt”, cu vecinul⁸), dar nefolosit și (cel mai adesea) necunoscut de ei, și altul dat lor de ei înșiși, acesta fiind numele de sine (rezultat al conștiinței de sine). Primul nume este cel de *vlah*, cu toate variantele sale (*valah*, *valach*, *voloh*, *blac*, *oláh*, *vlas*, *ilac*, *ulah* etc.), iar al doilea este cel de *rumân/român*, și el cu anumite variante, mai puține decât precedentul. Nu există niciun izvor care să arate că românii și-ar fi spus dintru început lor înșiși valahi sau într-un fel cumva asemănător, termenul respectiv intrând în limba română curentă foarte târziu, de regulă ca neologism. Chiar și românii rămași izolați la sud de Dunăre, în regiuni complet mixte sau sub forma unor insule de latinătate în „marea” slavă, greacă ori albaneză, și-au spus tot români (cu variante) până recent și își mai spun și astăzi. Abia puțini dintre ei, influențați de felul cum îi numeau slavii, grecii sau albanezii, au început să cunoască etnonimul de *vlah* și să-l folosească în legătură cu ei înșiși.

Natural, unii istorici mai puțin familiarizați cu istoria medievală și modernă timpurie a românilor și mai ales cu sursele acesteia (greu de accesat, din moment ce sunt scrise în atâtea limbi: slavonă, latină, greacă, maghiară, limbi orientale, limbi slave etc.) pot părea și chiar sunt surprinși de această dualitate de nume. Situația nu este însă deloc ieșită din comun, dimpotrivă, ea se întâlnește la multe popoare: ungurii se denumesc pe sine *magyarok*, și nu unguri, cum le spun străinii; grecii sunt pentru ei înșiși *eleni*, polonezii sunt numiți de către alții și *leahi*, *leși* sau *lengyelek*, germanii sunt și *niemtzi*, *Allemands*, *tedeschi*, *németek* etc., dar ei se numesc pe sine *Deutschen*. La fel este cu albanezii, finlandezii, irlandezii, olandezii și cu mulți alții. Un sârb este

⁵ Este vorba aici nu de numele domnului, ci de cel al dinastiei (Bogdani sau Bogdănești) sub care, la un moment dat, țara a fost închinată turcilor.

⁶ Primul descălecat era considerat cel al romanilor conduși de împăratul Traian.

⁷ Numele medieval în limba română al polonezilor. Aceștia din urmă le ziceau locuitorilor Moldovei "valahi", iar celor din Țara Rumânească „multani” sau „moltani”, iar țării „Multana” (fiindcă numele de „Valahia” sau „Țara Valahă” era deja dat de ei Moldovei).

⁸ Vezi Gerd Baumann; Andre Gingrich: *Grammars of Identity, Alterity: A Structural Approach*, New York, 2004.

(era) pentru un maghiar *rác*, un slovac este (era) *tót*, un italian – *olasz*, un român – *oláh*⁹ etc. Paralelismul dintre români și maghiari este cel mai grăitor, întrucât ambele popoare erau denumite distinct de străini și purtau, prin urmare, duble nume încă de la începuturile lor ca popoare deplin constituite în Europa Central-Sud-Estică, adică din secolul al IX-lea îndoace.¹⁰

Rumân și român; conștiința romanității românilor în Evul Mediu

În privința românilor, mărturiile vechi, încă din secolele XIII-XIV, arată clar această dualitate. Autorii străini indică fără putință de tăgadă că, deși exista în mediile externe europene și chiar extra europene numele de *vlah*, românii se numeau pe sine, cel mai adesea, *rumâni*, termen derivat din latinescul *Romanus*, în amintirea Romei, a cărei denumire au conservat-o peste secole. Forma *rumân* este veche, moștenită din limba latină după specificul limbii române, în care vocala „o” neaccentuată, situată adesea în latină între două consoane, se transformă în românește, în anumite împrejurări, în „u”. Astfel, „nomen” devine „nume”, „dolor” – „durere”, „sonare” – „sunare”, „rogationem” – „rugăciune”, „rogus” – „rug”, „bonus” – „bun” ș.a.m.d. Prin urmare, era firesc ca „Romanus” să dea în românește „rumân”. S-a mai susținut că, târziu și treptat, sub influența umanismului, iluminismului (Școala Ardeleană) și naționalismului modern, s-a impus tot mai mult forma de „român”, atestată pentru prima oară în secolul al XVI-lea. De fapt, anumite studii au arătat că și forma „român” este veche, deși mai puțin răspândită inițial în raport cu forma „rumân”, din moment ce în anumite regiuni românești (de exemplu, zone largi din centrul Moldovei) varianta „rumân” nu există și nici nu a existat vreodată. Pe de altă parte, chiar sub aspect lingvistic, vocala „o” neaccentuată din limba latină nu se transformă invariabil în românește în „u”, ca în exemplele: „coceam”, „acopeream”, „colindam”, „înotam”, „scoteam”, „șchiopătam”, „torceam”, „portar” etc. Prin urmare, se poate susține că cele două forme – cea de „rumân” și cea de „român” – sunt la fel de vechi, moștenite prin evoluția firească a limbii române din latina populară (Arvinte, pp. 41-44). Totuși, pare să fi fost mai răspândită în limba română, în vremurile vechi, forma de „rumân”, abandonată treptat (în limba literară) în epoca modernă, sub influența curentului latinist și a ideologiei naționale.

Este de reținut faptul că, așa cum au arătat cu decenii în urmă Șerban Papacostea și Adolf Armbruster, unii dintre români au avut inclusiv în Evul Mediu conștiința romanității lor, adică acea convingere că ei veneau de la Roma, că se trăgeau din romanii militari, coloniști și chiar tâlhari, ajunși la Dunăre și la Carpați, în Moesia și Dacia, odată cu stăpânirea impusă de unii împărați din primul secol al erei creștine, apoi de Traian și perpetuată de urmașii lui.¹¹ În același fel, unii polonezi (elita nobiliară, șleahța) știau, tot atunci, că se trag din sarmați (dar alții știau că provin din slavi), anumiți unguri că se trag din huni, unii francezi că s-au născut din troienii lui Paris etc. Orice comunitate umană, de oriunde și de oricând, s-a interesat și se interesează de origini, caută și găsește răspunsuri în acest sens, unele reale, altele imaginare, cele mai multe fiind îmbinări între real și imaginar. Nici la români nu a fost altminteri, în sensul că unii dintre ei s-au întrebat de unde provin și au găsit (între altele) și răspunsul, simplist și exagerat, că toți strămoșii lor au venit „de la Roma”.

Această idee poate fi urmărită de la împăratul (țarul) Ioniță cel Frumos (Caloian), al bulgarilor și românilor, în corespondența sa cu papa Inocențiu al III-lea, din jurul anului 1200 (Stănescu, 1989, pp. 32-33; Papacostea, 1999, pp. 242-243) și până spre jumătatea secolului al XVI-lea, când călugării ortodocși de la Mănăstirea Dealu, de lângă Târgoviște, îi relatau padovanului Francesco Della Valle și însoțitorilor săi istoria „așezării locuitorilor în această țară” (Holban, 1968, pp. 322-323), de către împăratul Traian, din ai cărui vechi coloniști se trag românii, care „păstrează numele de romani”, „obiceiurile” și „limba romanilor”.¹² Menținerea numelui de *rumân/român*, derivat din latinescul *Romanus*, pentru a denumi din interior singurul popor romanic din sud-estul Europei, este tulburătoare și a fost prilej de numeroase comentarii de-a lungul timpului. Se pot găsi multiple explicații ale acestui fapt, între care se află în mod cert această izolare a romanilor, protoromânilor și apoi românilor în mijlocul unor populații și popoare diferite, neromanice (slave, turanice, fino-ugrice). În tot acest timp,

⁹ Numele acestea tradiționale, de *olasz* și de *oláh*, date de unguri italienilor și, respectiv, românilor, demonstrează indubitabil perceperea înrudirii celor două popoare romanice de către conștiința colectivă maghiară. Aceeași asemănare izbitoră între numele date italienilor și românilor se găsește și la multe popoare slave.

¹⁰ Pentru specificul maghiarilor, vezi, recent: Pál Engel: *The Realm of St. Stephen: A History of Medieval Hungary 895-1526*, London-New York, 2001.

¹¹ Este însă evident că nu această conștiință – elitară și firavă – a fost decisivă pentru perpetuarea numelui Romei în etnonimul „român”, ci anumite împrejurări istorice, parțial evocate în acest studiu.

¹² După secolul al XVI-lea, odată cu marii cronicari moldoveni care au scris în limba română, cu Dimitrie Cantemir și apoi cu Școala Ardeleană, conștiința romanității se impune definitiv în mentalitatea românească.

popoarele romanice occidentale erau mai multe și vecine între ele, ceea ce a dus și la nevoia de a se diferenția, de a se distinge între ele sau de a fi distinse de către alții.¹³

Atestări ale etnonimului *român/rumân* (secolele XII-XVI)

Termenul de *vlah* are o origine destul de obscură, dar majoritatea specialiștilor sunt de acord că el provine de la numele dat de vechii germani unui trib celtic romanizat – *Volcae*. Acest nume a fost apoi preluat de slavi, bizantini, neolatini, unguri etc. și a pătruns în limbile de cultură ale Evului Mediu (greaca, latina, slavona) și ulterior în limbile vernaculare, cu sensul de comunitate latinofonă, vorbitoare de limbă neolatină.¹⁴ Deoarece românii erau singurii vorbitori numeroși de limbă neolatină în Evul Mediu în zona central-sud-est-europeană¹⁵, termenul de *vlah* (cu variantele sale) a ajuns de la finele mileniului I să-i denumesc, în general, pe români. Cu alte cuvinte, dată fiind inexistența unui alt grup neolatin important la Dunărea de Jos (deopotrivă la nord și la sud de fluviu) și la Carpați, slavii, ungurii, grecii și celelalte popoare au ajuns să se refere la români (priviți drept romanici) ca fiind vlahi.¹⁶ Faptul, cum spuneam, nu este neobișnuit, dar este tulburător, fiindcă cele două etnonime – *român* și *vlah* – înseamnă, în esență, aproape același lucru, adică moștenitor al latinității, al romanității. Dacă se pornește de la diferența dintre *populus romanus* și *lingua latina* (adică dintre denumirea poporului roman și a limbii sale), atunci se poate și nuanța: în timp ce termenul de român trimite în primul rând la originea etnică romană, la descendența din romani, termenul de *vlah* se referă prioritar la limba latină, la uzul acesteia. Altfel spus, *vlah* înseamnă la origine latinofon (vorbitor de limbă latină, de limbă provenită din vechea Italie), iar *rumân* înseamnă „de la Roma”, legat de statul roman și de romani. În ambele cazuri, cum se vede, numitorul comun este Roma și perpetuarea amintirii sale, prin origine sau (și) prin limbă.

Firește, termenul de *rumân/român* este mult mai puțin atestat în sursele vechi, fapt perfect natural: străinii nu aveau nevoie să-l folosească, din moment ce ei aveau altul pentru a denumi poporul respectiv, pe de o parte, iar elita românilor, având ca limbă de cultură slavona, utiliza și ea în scris termeni adecvați acestei limbi, derivați tot din *vlah-valah*, pe de altă parte. Când s-a trecut însă la uzul mai extins al limbii române, din secolul al XVI-lea începând, în textele românești apare doar termenul cu care se denumeau românii înșiși, adică *rumân/român*. Totuși, faptul că românii foloseau în Evul Mediu denumirea de *rumân (român)* pentru a se numi pe sine și că exista dualitatea *vlah-rumân/român* sunt realități menționate în Occident cel puțin începând cu secolul al XIV-lea.

Astfel, o descriere a lumii, probabil de origine toscană (dintr-un manuscris de la Biblioteca Apostolică Vaticană, pus recent în valoare pentru istoriografia română), spune că, în jurul anului 1314, în „provincia”¹⁷ numită *Ungaria*, care era *reame* (regat, structură politică), trăiau, în afară de unguri, și românii: „In quella medesima provincia sono i Rumeni e i Valacchi, e quali sono due grandi generazioni e anno reame e sono paghani” (Turcuș, 2000, p. 6). Prin urmare, autorul din Peninsula Italică știa la începutul secolului al XIV-lea că cei pe care occidentalii îi numeau valahi se chemau pe sine români (*rumeni*), că aveau anumite structuri politice organizate (*reame*) și că nu erau „creștini”, mai exact nu erau „creștini adevărați” sau catolici. Cu alte cuvinte, erau „schismatici”¹⁸. Mai sunt exemple în epocă, adesea din mediul franciscan, când credincioșii bizantini erau numiți nu doar „schismatici”, ci și „eretici” sau „păgâni”, nefiind plasați între „creștini” (Papacostea, 1998, pp. 13-136). Autorul textului știe cumva, în mod vag și mitic, despre cele două nume, din care face două „ramuri” sau „generații”, cam în genul în care apar aceste nume în legenda despre frații Roman și Vlahata, eroii eponimi ai românilor.

¹³ După cum se știe, s-au păstrat și în Occident etnonime provenite din latinescul *romanus*, dar numai sporadic, în cazul unor grupuri mai mici și izolate, înconjurate de germanici, ca de exemplu romanșii sau retoromanii din Elveția.

¹⁴ Nu interesează, în cazul de față, că uneori, în Evul Mediu și în epoca modernă, termenul de *vlah* a avut, pe alocuri, și accepțiunea de țăran supus, de păstor (păcurar), de șerb (iobag) sau de „schismatic” (ortodox), cum se va vedea mai jos.

¹⁵ Nu luăm aici în atenție în mod intenționat micul popor dalmat – între timp dispărut – din Balcani, vecin cu italienii, situat departe de românii nord-dunăreni și fără relevanță pentru tema noastră. De altminteri, dincolo de apartenența la latinitate, românii sunt cel mai numeros popor din sud-estul Europei.

¹⁶ Vezi Neagu Djuvara (coord.): *Aromânii. Istorie. Limbă. Destin*, București, 1996, cu opiniile specialiștilor Cicerone Poghirc, Petre Ș. Năsturel, Matei Cazacu, Neagu Djuvara, Max Demeter Peyfuss, Mihaela Bacu și Matilda Caragiui-Marioțeanu, în legătură cu denumirile generale de *români* (cu variante) și *vlahi* (cu variante), cu procesul de romanizare, raporturile vlahilor balcanici cu grecii și slavii, diaspora aromână, aromânii și naționalismele balcanice, asimilarea vlahilor etc.

¹⁷ Termenul de *provincia* se referă probabil la împărțirea lumii creștine (catolice) în „provincii ecleziastice” de către curia papală.

¹⁸ Plasarea ortodocșilor („schismaticilor”) între „păgâni” se mai întâlnește în epocă, în anumite medii exclusiviste occidentale (catolice).

Aceeași dualitate de etnonime, de această dată în limba latină, se remarcă într-un cunoscut document al Papei Clement al VI-lea, de la 1345, în care românii sunt chemați *Olachi Romani*. (Armbruster, pp. 49-51). Aici, în redacție papală, apar ambele nume (ca și în exemplul anterior), și cel de *vlah* (olah), dat de străini, și cel de *rumân*, dat de românii înșiși.

Un document emis la Nicopole, în 16 februarie 1499, redactat de un italian, martor ocular al unor evenimente de la Dunărea de Jos, conține următoarea formulare: „Poi visto ognj cosa, me misi a camino et passai lo Danubio sul paese de Vlachi, chiamati Rumenj, id est Romanj”. (Archivio di Stato di Milano, carteggio 640) Cu alte cuvinte, observatorul a trecut Dunărea spre sud, „prin Țara Vlahilor, numiți rumâni, ceea ce înseamnă romani”. Astfel, se certifică clar în secolul al XV-lea că locuitorii Țării Românești, numiți de italieni vlahi, se chemau pe sine rumâni, nume derivat din *romani*. Același lucru îl consemnează și germanul (sasul) Johannes Lebel, care a trăit din jurul anului 1490 până la 1566 („Idcirco vulgariter Romuini sunt appellati”), sau compatriotul său Johannes Tröster, pe la 1666 („nennen sich Romunos”), (Arvinte, pp. 191-192).

Recent, a fost semnalat și adus în discuție un alt document, emis probabil de regele Bela al III-lea al Ungariei, în intervalul 1188-1195 (posibil în 1194), confirmat de Bela al IV-lea și copiat la 1417, în care sunt laudate meritele unui anumit comite Narad, „bărbat nobil de națiune german” (*vir nobilis natione Theutonicus*), care și-ar fi arătat, între altele, faptele de credință față de suveranul său luptând împotriva furiei sau nebuniei bulgarilor și românilor (*contra furorem Bulgarorum et Rume<n>orum*). (Nagy, 1891, pp. 9-11; Szentpétery, 1923. P. 50; Simon, 2010, pp. 127-136). Confruntarea trebuie să fi avut loc în urma fondării Țaratului Vlaho-Bulgar, după răscoala bulgarilor și vlahilor contra bizantinilor din 1185-1186. Identificarea acelor *Rumeorum* sau – cum se presupune că va fi fost în original – *Rume<n>orum* cu rutenii (din nord) sau cu romeii (locuitorii Imperiului Bizantin) este exclusă din motive foarte serioase, așa că singura ipoteză plauzibilă este că, în jurul anului 1194, cancelaria ungară a folosit pentru români numele pe care și-l dădeau ei înșiși și care era cunoscut în anumite cercuri. Aceasta ar fi, până în prezent, cea mai veche atestare a numelui de *român* (*rumân*) sub forma *Rumei* sau *Rumeni*, adică după modul în care se denumeau românii înșiși. Ambianța nu este neobișnuită, mai ales dacă ținem seama de faptul că, tot atunci (la 1199), papa Inocențiu al III-lea îi scria lui Ioniță Caloian, „regele vlahilor și bulgarilor”, despre gloria strămoșilor săi romani. Felul în care monarhul vlah îi mulțumește înaltului pontif („ne-a readus la amintirea sângelui și patriei noastre din care descindem”), precum și felul în care îi scrie papa lui Ioniță („de neam și chip ești roman¹⁹, precum poporul și țara ta, care din sângele romanilor își consideră trasă obârșia”) atestă existența deja pe la 1200 a unei tradiții privind descendența românilor din „colonii de demult ai celor din Italia” (consemnată de Ioan Kinnamos, despre vlahii din oastea lui Leon Vatatzes). (Stănescu, pp. 32-33). Această tradiție a romanității românilor includea, după câte se pare, și cunoașterea dublului nume al acestui popor din sud-estul Europei, anume a numelui de „valahi”, dat de străini, și a numelui de „rumâni”, dat de românii înșiși.

Țările românilor: Vlahii sau Țări Românești (Romanii)

Atunci când românii și-au constituit primele comunități politice – țări, ducate/voievodate etc. – spre finele mileniului I și la începutul mileniului al II-lea, străinii din jur le-au zis acestor alcătuirii, în chip firesc (după cum le ziceau și locuitorilor lor), Valahii, Vlahii, Blachii, *terrae Blachorum*, cu variante. Sunt multe astfel de formațiuni, deopotrivă la sud și la nord de Dunăre, nuclee de state medievale și apoi, unele, ducate sau principate deplin constituite. De exemplu, cele două voievodate românești, locuite și conduse de români, de la nord de Dunăre se cheamă în multe izvoare *Valahia Mare* (Țara Românească) și *Valahia Mică* (Moldova) sau *Ungro-Vlahia* (Vlahia dinspre Ungaria) și *Ruso-Vlahia* (Vlahia dinspre Rusia), *Valahia de Sus* și, respectiv, *Valahia de Jos* (după locul așezării lor pe Dunăre). Ștefan cel Mare însuși, principele Moldovei, vorbește într-o scrisoare către Senatul Veneției despre două Valahii, prima fiind țara lui, iar cea de-a doua (*l'altra Valachia*) fiind Țara Românească. Banatul este numit uneori în Evul Mediu *Valachia Cisalpina* (adică „Țara Românească de dincoace de munți”), iar într-o serie de documente latine, din preajma anului 1500, referitoare la Banat, sunt pomenite judecăți făcute nu după „dreptul românesc” (*ius valachicum*), ca de obicei, ci după „dreptul Țării Românești” (*ius Volachie*). (Pop, 1991, pp.

¹⁹ De notat faptul că înaltul pontif îl numește pe Ioniță „roman”, și nu „vlah” și spune că înșiși românii se consideră de origine romană.